

Replikken til kommentarerne

Søren Willert

Center for Systemudvikling, Psykologisk Institut, Århus Universitet

Replik til kommentarerne

Jeg siger tak til de otte kommentatorer for investeret tid, energi og omtanke. Jeg har struktureret min slutreplik ved hjælp af en række tema-overskrifter. Efter hver overskrift er angivet navnene på de under det pågældende tema omtalte kommentatorer. Jeg har i slutreplikken primært reageret på kommentarstof (1) som indeholdt kritik, forbehold eller spørgsmål i forhold til target-artiklen; eller (2) som umiddelbart opfordrede til en videreudvikling af eller afklaring i forhold til enkelte blandt target-artiklens temaer.

Om bevidsthedsmodellens videnskabsteoretiske status (Lars Hem)

Hem kalder sin kommentar for en videnskabsteoretisk revisionsrapport. I de indledende afsnit af kommentaren arbejder han på at indkredse og tydeliggøre den art af teoretisk eller videnskabelig gyldighed, som han forestiller sig knyttet til bevidsthedsmodellen. Min korte kommentar til Hems bidrag er, at jeg grundlæggende finder hans kommentar i fuld overensstemmelse med mine egne opfattelser – således som jeg med en anden stofmæssig prioritering kunne have udfoldet disse i selve target-artiklen. Mens påpegning af et meningsfællesskab mellem det Willert'ske styrebilled-begreb og det Hem-Bertelsen'ske begreb pragmatisk model finder jeg helt på sin plads.

I tilgift til en række almene betragtninger af videnskabsteoretisk tilsnit rejser Hem tillige nogle konkrete tvivlsprogsprogs spørgsmål vedrørende bevidsthedsmodellens status som styrebillede, dvs. som begrebslig støtte for praktisk-professionelt psykologarbejde. Jeg vil besvare disse spørgsmål i to tempi, først gennem en lille historie fra det virkelige liv; dernæst gennem en ultrakort redegørelse for det teoretiske og professionelle udviklingsarbejde, der ligger bag target-artiklens fremstilling af bevidsthedsmodellen.

En historie fra det virkelige liv: Sidste punktum i teksten til target-artiklen satte jeg en søndag aften i tagkammeret hjemme på Prins Knudsvej. Skriveprocessen var blevet påbegyndt halvandet år tidligere. Jeg forestiller mig, jeg i alt har brugt ca. 600 netto-arbejdstimer på projektet. Heraf har de fleste tilmed kunnet henlægges til mit højt elskede skriverefugium i landsbyen Eressos på den græske ø Lesbos, hvor min arbejdskoncentration stabilt kan fastholdes på et højt niveau.

Om mandagen, dvs. dagen efter at sidste punktum i target-artiklen var sat, havde jeg på Center for Systemudvikling en aftale med en af mine aktuelle supervisions-klienter. Klienten lagde ud med at berette om nogle skæve balancer, som havde 'sat sig' i forholdet mellem hans personlige liv og hans arbejdsliv. Ca. tre kvarter inde i supervisionssamtalen sagde jeg til ham: "Nu skal du se, jeg vil godt prøve at tegne den hér for dig, den har jeg vist ikke vist dig før..." – og så tegnede jeg en simpel udgave af bevidsthedsrummet på det whiteboard, der hang på væggen. Med udgangspunkt i tegningen beskrev jeg derefter måden, hvorpå hans hidtidige beretning lod sig afbilde som en særlig mønsterdannelse inden for bevidsthedsrummets aspektum. Hele operationen tog fra min side ca. 6½ minut. Vores derefter følgende samtale drejede sig om, hvorvidt denne måde at anskueliggøre hans problemstilling på gav mening og gav anledning til indsigter, han ikke havde haft med sig hjemmefra (hvilket viste sig at være tilfældet, men den historie skal ikke fortælles hér).

Den just antydede historie fra det virkelige liv fortæller om bevidsthedsmodellen i anvendelse som styrebillede. Historien supplerer de fire fiktive terapeut-citater fra target-artiklens afsnit om 'Bevidsthedsrummets interne struktur: de fire aspektum'. I forbindelse med disse fire terapeut-citater var det ikke forudsat, at jeg ligefrem tegnede modellen, før eller mens jeg snakkede, sådan som det altså var tilfældet i den ovenfor refererede ikke-fiktive supervisionsamtale. Om modellen rent faktisk bliver tegnet eller ej i en given sammenhæng, vil være et spørgsmål om teknik og timing. Alt andet lige vil tegning af modellen bidrage til, at klienten hjælpes til at anlægge et eksternt syn på sig selv, mens en verbal, tegningsløs guidning af klienten (som i de fire citater fra target-artiklen) snarere vil fremme en indadrettet kontakt og opmærksomhed hos klienten.

Når jeg præsenterer en klient for bevidsthedsmodellen som potentielt styrebillede, tegner og/eller forklarer jeg selvfølgelig ikke *hele* den model, det som nævnt tog mig ca. 600 arbejdstimer at komme på teoretisk skudhold af. Med godt ti års øvelse bag mig er jeg i dag – som det fremgår af historien fra det virkelige liv – i stand til indenfor en givet klientsamtale rammer at redegøre for modellens styrebilled-essens på ca. 5 minutter. Præcis hvad der i den konkrete sammenhæng er 'modellens styrebilled-essens' vil afhænge af den sag eller opgaveløsning, der arbejdes med.

Jeg skriver i target-artiklen at professionel praksis udgør "en af modellens væsentligste gyldighedskontekster". Over for Hem i rollen som videnskabsteoretisk revisor medgi-

ver jeg gerne, at denne formulering er upræcis. I formuleringen skelner jeg ikke, som sig hør og bør, mellem (1) hvad det vil sige at validere et styrebillede (svarende til en pragmatisk model), og (2) hvad det vil sige at validere en model med almen-teoretiske præntioner. Valideringen af et styrebillede sker på stedet og i nuet, nemlig i kraft af klientens måde at bruge eller ikke-bruge det på. Styrebilledet har værdi (konkret, lokal validitet), så længe det i praksis virker, dvs. øger klientens kapacitet til at foretage mentale bevægelser i en af denne ønsket retning. Valideringen af bevidsthedsmodellen som almen-teoretisk model kræver argumentation, som er ubundet til konkrete lokale sagssammenhænge. De 600 arbejdstimer, som medgik til udarbejdelse af target-artiklen, repræsenterer tiden, det tog at oversætte bevidsthedsmodellen fra dens hidtidige status som et for mig velkendt styrebillede til dens ny status som en model med almen-teoretiske præntioner.

Samtidig med at det valideringsformer på denne måde er forskellige, er de tillige gensidigt forbundne. De konkrete anledninger, hvor jeg bruger modellen som styrebillede, vil i små trin ad gangen berige mine almen-teoretiske 'fønmelser' i forhold til den. Denen gradvise almenteoretiske berigelse af modellen vil virke tilbage og give mig flere strenge at spille på i min fortløbende anvendelse af den som styrebillede.

Lidt om bevidsthedsmodellens udviklingshistorie: Så langt føler jeg mig som sagt i samklang med Hem i hans selvpålagte rolle som videnskabsteoretisk revisor i forhold til target-artiklen. Min kontakt med hans tekst glipper, når han skriver, at praktikere ofte oplever en modsætning mellem teoretiske modellers alment bestemte terminologi og "den mening, termene får, når de bruges som styrebilleder overfor eksistentielle spørgsmål i en samtale". Hér behøver jeg nogle eksempler fra Hem for at kunne leve mig ind i arten af det problem, han rejser. Den høje grad af fredelig sameksistens, der inden for mit eget faglige livs rammer synes at gøre sig gældende mellem bevidsthedsmodellen-i-egenskab-af-styrebillede og bevidsthedsmodellen-i-egenskab-af-almen-teoretisk-model kan have sammenhæng med modellens konkrete udviklingshistorie. Denne udviklingshistorie har formet sig som et mangeårigt parallelløb mellem på den ene side almen-teoretiske betragtninger (Willert, 1994; 1997; 1999; 2000), på den anden side konkret anvendelse af modellen i praktisk-professionelle sammenhænge. Jeg har således forud for selve udarbejdelsen af target-artiklen haft god tid til i min person og min tænkning at sammenarbejde modellens to værensformer med henblik på gensidig meningsmæssig berigelse.

Jeg vil i det sidste afsnit af denne slut-replik ('Om konstrueret virkelighed og virkelig virkelighed') vende tilbage til nogle af de ovenfor berørte temaer.

Om Mead (Lars Hem; Erik Schultz; Benedicte Madsen)

Hems kommentar-bidrag kan også danne indgang til mine følgende betragtninger om måden, hvorpå jeg i target-artiklen gør brug af George Herbert Meads filosofiske antropologi som

rammebeskrivelse vedrørende bevidsthedens biologiske funktioner.

Hem giver udtryk for, at det "i en større tekst" kunne være på sin plads at vise "hvorfors det særlig er Mead", som jeg i target-artiklen tildeler positionen som bio-psykisk teorie-ramme for bevidsthedsfunktionen. Hem nævner en række andre teoretikere/teoretiske traditioner, som formodentlig med samme ret kunne have indtaget positionen.

Jeg er enig med Hem i, at de særlige Mead'ske tankefigurer, som jeg i target-artiklen betjener mig af med henblik på bevidsthedsmodellens biologiske forankring, har deres parallel i andre intellektuelle traditioner af evolutionsteoretisk observans. Der ligger i høj grad konkrete, lokale personalhistoriske grunde bag mit valg af Mead som teoretisk gallionsfigur i target-artiklen. Nogle af disse grunde vil fremgå af mit herefter følgende svar på *Schultz's* kommentar-bidrag. Schultz bidrag sætter kraftige spørgsmålstejn ved fornuften i, at jeg (jf. Peter Berliners kommentar-bidrag) på faglig kustomanier gør mig til markedsførings-agent for George Herbert Meads ikke specielt dagsaktuelle faglige synspunkter.

Schultz indleder sin kommentar med en undren over at jeg *overhovedet* baserer mine modelbetragtninger på én udvalgt kanoniseret teori. Blandt andet skyldes hans undren, at han aldrig har opfattet mig som en "teoretiker af den type" (s.79).

Jeg finder Schultz's undren fuldt forståelig. Ser jeg tilbage over min hidtidige faglige løbebane vil jeg i hovedparten af denne nærmest kunne beskrive mig selv som enkeltteorifobiker. Jeg har ved givne lejligheden givet udtryk for, at enkeltteoretiske skole- eller klubdannelser meget let kom til i praksis at fungere som akademiske fordummelsesinstrumenter. Jeg har aktivt søgt efter måder at håndtere eller tænke om sådanne skoledannelser på, så fordummelseeffekten mindskedes (jf. 'Femte historie' og 'Syvende historie' i Willert, 1987).

At det er blevet konkret anderledes med den Mead'ske skoledannelse har sin egen historie, og dén historie har i øvrigt tre kapitler.

Første kapitel: Jeg læste vel *Mind, Self & Society* (Mead, 1934) første gang for 30-35 år siden, og blev umiddelbart høj på læseoplevelsen. Det var dengang og siden svært for mig at give klart og detaljeret udtryk for, hvori det i intellektuel forstand højhedsskabende bestod. Min faglige fascination knyttede sig ikke mindst til enkeltstående citater, som på én og samme gang forekom mig kryptiske og befriende i deres måde at vende op og ned på meget standardpræget psykologisk tankegods. En smagsprøve (Mead, 1934, p.6, fodnte 5):

"An act is an impulse that maintains the life-process by the selection of certain sorts of stimuli it needs. Thus the organism creates its environment. The stimulus is the occasion for the expression of the impulse. // Stimuli are means, tendency is the real thing. Intelligence is the selection of stimuli that will set free and maintain life and aids in rebuilding it. (...) // The purpose need not be 'in view', but the statement of the act includes the goal to which the act moves. This is a natural teleology, in harmony with a mechanical statement. (...)".

Andet kapitel: For 15-20 år begyndte jeg som medlem af et forelæserteam i faget social- og personlighedspsykologi at holde en årlig fler-timers forelæsning om den Mead'ske teoribygning. De studerende var blevet udstyret med et større tekstudvalg vedrørende Meads selvbegreb, dvs. den del af teoribygningen som først og fremmest har gjort Mead kendt og sikret hans eftermæle som socialpsykologisk og sociologisk teoretiker (jf. skoledannelsen symbolsk interaktionisme, som også danner baggrund for Schultz' Mead-relaterede overvejelser). Jeg opfattede det pågældende tekstudvalg som i pædagogisk henseende umuligt at få hoved og hale i for de studende, medmindre det funderedes i Meads Darwinisme-baserede forståelse af biopsyen, en forståelse der lægges frem på de ca 200 tekstsider, som i *Mind, Self & Society*-manuskriptet leder frem til del 3's overvejelser vedrørende selvet. Min årlige Mead-forelæsning (forberedt gennem en skimmelæsning af *M,S&S*) udviklede sig til min private faglige kulthandling. Hvert år oplevede jeg at få adgang til endnu et par hidtil uopdagede facetter af den Mead'ske vinkel. Samtidig voksede lysten, ja følelsen af forpligtethed i forhold til at udrede for alverden, hvad Mead i *virkeligheden* havde ment og tænkt i forbindelse med afholdelsen af de forelæsningsserier i 1920'ernes Chicago, der danner baggrund for *Mind, Self & Society*.

Min personlige Mead-histories *tredje kapitel* eksisterer endnu kun som kladder, nemlig i form af en institut-intern 100 siders læservedledning til Meads socialpsykologiske hovedværk, beregnet for de studerende (Willert, 1999). Udarbejdelsen af læservedledningen har bygget på tekststudier af Meads samlede produktion og arbejdsprocessen blev overraskende for mig ved at udpege endnu et antal blinde pletter i min hidtidige Mead-forståelse. På nuværende tidspunkt mener jeg imidlertid at kunne sige mig i stand til at rekonstruere grundtrækkene i den Mead'ske tænkemåde vedrørende *sindet, selvet og samfundet*.

Det er korrekt, at det ovenfor beskrevne forløb har bragt forstyrrelse ind i min gamle position som enkeltteorifobiker. Det har været interessant, men også indtil videre givende for mig at arbejde på den teoretiske monismes præmisser. Jeg har igennem de seneste par år eksperimenteret med at lade Mead fungere som rammesættende guide til de fleste væsentlige spørgsmål, som jeg hidtil gennem psykologien har søgt svar på. Det er på på denne baggrund ikke overraskende, at jeg også fandt hans tænkemåde brugbar som teoretisk forankring for den bevidsthedsmodel, som gennem det seneste tiår har fungeret som ét blandt mine vigtigste selvkonstruerede professionelle styringsredskaber.

Ovenstående fremstilling af min mangeårige, heftige faglige romance med George Herbert Mead danner tillige baggrund for dén kommentar, jeg har til det korte af det lange i Schultz's betragtninger om Meads relevans for mit bevidsthedsprojekt. Billedet, Schultz tegner af teoretikeren Mead, er ganske vist i overensstemmelse med en standardiseret lærebogsopfattelse vedrørende den gamle herre. Men billedet er samtidig forsimplet i en grad, så det bliver forkert, i forhold til hvad Mead i *virkeligheden* mente og tænkte om *sindet, selvet og samfundet*.

Med ovenstående som baggrund kan jeg levere nogle korte svar på de tre spørgsmål, Schultz stiller mig i sit kommentar-bidrag.

Schultz's første spørgsmål angår relevansen af Meads *mind*-begreb for mine overvejelser vedrørende menneskers, bl.a. bevidstheds-faciliterede kapacitet til handlemæssig omprogrammering af sig selv. Schultz gør sig til talsmand for den opfattelse, at Meads *mind*-begreb er situationsmæssigt forankret i den slags livsomstændigheder, hvor en person "selv magter at løse dagens og vejens problemer". Den opfattelse er grundlæggende forkert, og dette fremgår allerede af target-artiklen. I target-artiklen skriver jeg (s. 12), at det ifølge Mead er (hvad jeg benævner som) den *økologiske* bevidsthedsmodalitet, som tjener til handleregulering i forbindelse med sådanne livsomstændigheder præget af *business as usual*. *Mind*, svarende til den *reflektive* bevidsthedsmodalitet, aktiveres lige netop, når den rutinemæssige handleregulering bryder sammen, dvs. i forbindelse med "tilstedeværelsen af en handleblokering eller handlemæssig (intentionel) flertydighed forårsaget af en impulskonflikt inden for rammerne af et eksisterende perceptuelt felt".

Schultz's andet spørgsmål bygger på en forestilling om, at Mead videnskabsteoretisk betragtet kan klassificeres som ontologisk relativist, dvs. uden parathed til at acceptere virkelighedsforankrede (til forskel fra diskursforankrede) sandhedskriterier. Den forestilling er forkert. Mead er ganske vist blevet taget til indtægt for diverse socialkonstruktionistiske positioner. Hans egen position må snarere beskrives som biopragsmatisk realist. Denne positions-markering fremgår imidlertid ikke tydeligt af target-artiklens tekst, men til gengæld (håber jeg) af Willert, 2000; se også Mead, 1964b; Joas, 1985.

Schultz's tredje spørgsmål foregribes af en optakt, hvor det, med reference til bevidsthedsmodellens fire aspektum, siges, at "et menneske kan være bevidst om fire rum". Dette rimer dårligt med target-artiklens udtrykkelige påpegnings (s. 39) af, at personers bevidsthedsrum i fænomenologisk henseende netop *ikke* er "inddelt i fire velafgrænsede del-bevidstheder svarende til aspektumme". Schultz's derpå følgende betragtninger vedrørende aspektum m.m. fastholder og bestyrker mig i opfattelsen af, at target-artiklens redegørelse for '*bevidsthedsrummets interne struktur*' har fået en form, som har gjort det umuligt for mig Schultz og mig at komme til i teksten at *forstå det samme ved det samme*. Snarere end hér at forsøge at rede trådene ud, vil jeg nøjes med at konstatere, at jeg fint forstår ideen i dét spørgsmål, som optakten afslutningsvist munder ud i. Svaret på dette Schultz's *tredje spørgsmål* er, at jeg bestemt finder "Meads indsigt om kulturens betydning i selverkendelsen" både interessant og relevant for mine bevidsthedsteoretiske overvejelser. Grunden til at jeg ikke ekspliciterede denne indsigt som en del af target-artiklen er (1) at artiklens omfang ikke måtte overstige 80.000 tegn; samtidig med (2) at jeg havde valgt at bruge Mead som teoretisk anker for bevidsthedsfunktionens almen-biologiske perspektiver (i modsætning til, eksempelvis, de samfundsmæssigt-kulturelle perspektiver).

En del af implikationerne, som er indeholdt i Schultzs tredje spørgsmål vil i øvrigt blive kommenteret i min herefter følgende replik til *Benedicte Madsens* kommentar-bidrag.

Madsen forholder sig i sit kommentar-bidrag også til min target-artikels Mead-relaterede problemstillinger. *Madsen* har på tæt hold fulgt min mangeårige Mead-romance. Indholdet i *Madsens* kommentar udfolder en række temaer, som har været genstand for preliminaire diskussioner os imellem. Når jeg nu læser *Madsens* kommentar, bliver jeg på vore begges vegne glad over, at temaerne nu er blevet grænset af og skåret til og har fundet vej til papiret. Disse temaer vil vi kunne arbejde videre med fremover.

Min kommentar-til-kommentaren skal på denne baggrund kun angå til enkeltstående problemstillinger, som rejses af *Madsen* i hendes kommentar-bidrags afsnit om '*Kognitiv og motivationel omstrukturering*'.

Første problemstilling: *Madsen* skriver, at "man kan læse Willerts Mead-fremstilling sådan, at kognitive rekonstruktioner er midlet, mens impulserne er givne størrelser, som det ikke står i vores lod at ændre". Nuvel – den læsning er ikke dækkende i forhold til Meads *de facto* tænkemåde. Dette ville være blevet klart, dersom jeg i target-artiklen havde givet plads til Meads betragtninger vedrørende det menneskelige selv. Det Mead'ske selvbegreb er bygget op omkring en fortløbende dialektisk runddans mellem jeg-instansen som den gørende instans og mig-instansen som den meningsekspliterende instans. Denne dialektiske runddans afstedkommer kvalitative forandringer af begge dens to konstituerende instanser. Mig-instansen, dvs. vores selvopfattelse, ændrer sig i takt med at vi bestandig har anledning til at gøre nye erfaringer med os selv. Jeg-instansen ændrer sig også, i takt med at vi som mennesker – som noget i dyreriget enestående – bestandig er i færd med at udvikle ny potentiel mening, der tentativt lægges ud i omgivelserne. Forudsætningen for, at denne ny mening kan blive *virkeliggjort* som mening, vil være at den modsvares af nogle *ligeledes nye* behovsstyrede impulser, ganske svarende til de ændringer, der ifølge Lewin kan finde sted inden for en persons valens-repertoire.

Anden problemstilling: Umiddelbart derefter stiller *Madsen* spørgsmålet vedr. den moralske handledimensions relevans eller tilstedeværelse i den temakreds, som omfattes af target-artiklen: "Hvor er egentlig *samvittigheden* i Meads teori og i Willerts bevidsthedsmodel?" Svaret på dette spørgsmål vil være todelt, svarende til at *Madsen* retter det til såvel den Mead'ske teori i almenhed som til den Willert'ske bevidsthedsmodel i særdeleshed.

Hvad bevidsthedsmodellen angår, så er der ikke, i kraft af modellens signaturbestemte univers af distinktioner, udpeget nogen særlig plads til bevidsthedsmanifestationer med *specifikt* tilhørsforhold til moralpsykologiens domæne. Det hænger sammen med, at modellen primært anlægger et her-og-nu perspektiv på den menneskelige selvbevidsthed. Som beskrevet i target-artiklen indeholder modellen ikke andre udviklingspsykologiske specifikationer end dem, som er givet ved de to globale virkelighedsdomæner Sproget og Kroppen-som-erfaring. Dette betyder selvfølgelig ikke, at jeg som psykolog-praktiker er ufølsom i forhold til moral og samvit-

tighed som et særligt sæt af oplevede eller reale handledeterminanter. Blot må denne følsomhed næres fra andre kilder end bevidsthedsmodellen som sådan.

Om Mead gælder det til gengæld, at han som teoretiker var intenst optaget af såvel moralfilosofiske som moralpsykologiske spørgsmål; jf. eksempelvis diverse artikler fra Mead, 1964a. Hans moralpsykologiske kernebegreb er den *Generaliserede Anden*. Indholdet i den Generaliserede Anden er ikke kun udtryk for det sociale videnslager i kognitivvidenskæmmæssig henseende (tilværelsens 'er'-dimension), men i høj grad også for dette videnslager i moralsk-vejledende henseende (tilværelsens 'bør'-dimension). Inden for moralpsykologiens teori-univers kan Meads fremstilling af den Generaliserede Andens etablering som styringsinstans i menneskelivet betragtes som en rationelt orienteret komplementær-opfattelse til den klassisk-psykoanalytiske fremstilling vedrørende den irrationelt betingede etablering af superegoet som moralsk styringsinstans gennem barnets gennemlevelse af ødipus-konflikten.

Om bevidsthedsbegrebets modaliteter (Carl Weltzer, Preben Bertelsen, Peter Berliner, Lennart Ol-lars)

Target-artiklen præsenterer (s. 11) en Mead-baseret "tredeelt karakteristisk af bevidsthedsbegrebet". Karakteristikken er citeret fra s. 111 i *Mind, Self & Society*. Karakteristikken har fra Meads hånd et henkastet præg, men repræsenterer bogens bedste bud på en samlet og citerbar afgrænsning af det kvalitativt diskontinuerte betydningsindhold, der for Mead knytter sig til bevidsthedsbegrebet. Det pågældende citat danner afsæt for min inddeling af bevidstheden i tre modaliteter, henholdsvis den sensoriske, den økologiske og den reflektive.

Modalitets-synspunktet har hjulpet mig til at forstå baggrunden for megen bevidsthedsteoretisk forvirring, som jeg har mødt rundt om i faglitteraturen. Modalitetssynspunktet tydeliggør den særlige enhed-i-mangfoldigheden og mangfoldighed-i-enheden, som er karakteristisk for den menneskelige bevidsthed. De data ('oplevelser'), hvorigennem vi kendskab til de tre forskellige bevidsthedsmodaliteter, er på den ene side alle hentet samme 'sted', nemlig den personlige selvbevidsthed. På den anden side er de tre modaliteter styret af vidt forskellige funktionelle logikker (jf. *Weltzers* kommentar-bidrag). Det kan invitere til 'Go'da' mand, økseskaft'-lignende diskussioner, dersom to diskussionsparter bilder sig ind, at deres diskussion har et fælles begrebsligt fokus (*bevidstheden*, slet og ret), mens der i virkeligheden er tale om, at de hver for sig er optaget af forskellige bevidsthedsmodaliteter.

Det er min klare fornemmelse, at sidste halvdel af *Bertelsens* kommentar-bidrag (afsnittet om '*Sagen selv og bevidstheden*') i forhold til target-artiklen er tæt på at virkeliggøre en sådan 'Go'da' mand, økseskaft'-lignende diskussion. Bertelsen anker over, at jeg taler om selvbevidsthed i dissocie-

rende og instrumentalistiske baner. Modsætningsvis fremhæver han i sin egen tekst bevidstheden som den *intentionser organiserende kerne* i personen og som *indbegrebet af den altid-allerede-givne forbundethed* mellem person og omgivelser. Disse og andre karakteristika, som Bertelsen drager frem i det pågældende kommentar-afsnit, er imidlertid alle nogle som for mig knytter an til den *økologiske* bevidsthedsmodalitet. Den bevidsthedsmodalitet, som afbildes gennem bevidsthedsmodellen, er ikke den økologiske, men derimod den reflektive bevidsthedsmodalitet. Den reflektive bevidsthedsmodalitet udgør (ifølge Mead, og derefter Willert) langtfra nogen personligheds-kerne; men netop 'kun' en højt specialiseret funktionel kapacitet, som mennesker, ene af alle i dyreriget, har til deres rådighed med henblik på omprogrammering af egne aktuelt indarbejdede handleprogrammer.

Med baggrund i ovenstående klargøring vil jeg tillige nævne, at jeg er usikker på, i hvilken grad jeg personligt kan identificere mig med *Berliners* udsagn om, at mit arbejde med bevidsthedsmodellen er et bidrag til en *personligheds-teori*. Måden, en person bruger sin reflektive bevidsthed på, vil selvfølgelig være kendetegnet ved bestemte, over tid relativt stabile processuelle stilstræk. Sådanne stilstræk vil på et deskriptivt plan have personlighedspsykologisk relevans, ligesom de også på afgørende vis vil præge personens fortløbende udviklingsmuligheder. Eksempelvis vil bevidsthedsmodellen (som en ultrakort replik til Hem-kommentarens punkt 6) kunne bruges til at anskueliggøre bestemte måder, hvorpå personer bygger perceptuelle forsvarsværker op i forhold til deres omgivelser (deres ydre og indre situationelle kontekst). Alt dette til trods finder jeg fortsat den Freud'ske isbjerg-metafor i princippet velegnet som et beskrivelsesgrundlag for det *helle* menneske. De *tunge* personlighedspsykologiske komponenter er dem, der befinder sig under isbjergets vandlinje og knytter an til den økologiske bevidsthedsmodalitet (det er min opfattelse, at jeg hér er på linie med *Weltzers* kommentar-bidrag; at *Weltzer* tillige har brugt targetartiklen til at sætte spørgsmålstegn ved epifænomenalismen kan kun fornøje mig). Mit eget væsentligste fascinationspunkt i forhold til den reflektive bevidsthed, er ikke så meget dens væsentlighed som personlighedspsykologisk rammesætning, men snarere dens kapacitet til at udvikle ny mening og derved danne grundlag for den art af *handlemæssig emergens*, hvorigennem mennesker på såvel individuelt som kollektivt plan omskaber ikke kun sig selv, men tillige på godt og ondt menneskeartens materielle biotop. Udviklingen af disse teoretiske perspektiver hører til blandt mine personlige vigtigste fremtidsprojekter i forhold til bevidsthedsmodellen.

Endelig skal jeg uden nærmere specificering nævne, at jeg i forbindelse med enkelte af *Ollars'* kritiske/supplerende betragtninger vedrørende bevidsthedsmodellen også fik på fornemmelsen, at han lavede begrebsmæssige glidninger mellem modaliteterne.

At lave begrebsmæssige glidninger mellem den økologiske og den reflektive bevidsthedsmodalitet er ikke som sådan forbudt. Min almen-teoretiske, Mead-inspirerede refleksioner omkring bevidsthedsmodellen har gjort det til en vigtig pointe for mig så vidt muligt styre fri af sådanne glidninger, på egne såvel som min læsers vegne. Måden, min tekst er blevet

læst på, specielt af Bertelsen, fortæller mig, at jeg i fremtiden skal blive dygtigere til dette!

Om sprog og bevidsthed (Peter Berliner; Preben Bertelsen; Lenart Ollars; Olav Storm Jensen)

Flere kommentatorer har bemærkninger til min måde at indplacere Sproget (som virkelighedsdomæne) og Beretningen (som spektrum) i bevidsthedsmodellen

Bertelsen får sin "taksonomiske sans" forstyrret af, at jeg foretager en kategoriell sidestilling mellem sproget, de materielle omgivelser og egen-kroppen. På den ene side kan jeg godt leve mig ind i det anførte forstyrrelsesfænomen. På den anden side tror jeg, i det mindste noget af forstyrrelsen hænger sammen med det ovenfor omtalte modalitetsproblem, som for mig at se knytter sig til væsentlige dele af Bertelsens kommentarbidrag. De fire virkelighedsdomæner, som er placeret i bevidsthedsmodellens ydre kontekst, repræsenterer jo ikke 'rå virkelighed' men derimod (jf. target-artiklens fodnote 11) første ordens-repræsentationer af virkeligheds-udsnit med en placering inden for bevidsthedsbærerens økologiske bevidsthedsmodalitet. At sproget indgår som en med-konstituerende komponent i det handlings- og informationsbaserede forhold (= økologisk bevidsthed), der består mellem en person og personens omgivelser forekommer mig evident. At sproglige data derfor også, på linie med data hidrørende fra ydervedene og egen-kroppen, bliver inddraget i den reflektive bevidstheds metarepresentationelle, selektive afbildning af denne økologiske bevidsthed, følger heraf.

Andre kommentarer om sprogets bevidsthedsteoretiske relevans kommer fra *Ollars* og *Berliner*. Hos *Ollars* udformes kommentaren som et åbent spørgsmål, dvs. en opfordring til at *sig mere* end jeg trods alt når at få sagt i target-artiklen s. 36f. *Berliner* knytter sine betragtninger an til konstruktionismen som samfundsvidenskabelig diskursform.

Berliner indleder denne del af sin kommentar med, som neutral referent, at redegøre for socialkonstruktionisten K.J. Gergens kritik af (bl.a.) Mead for at tænke essentialistisk/substansbetonet om det mentale. Han noterer sig, at jeg i target-artiklen synes at hælde til til den Mead'ske snarere end den socialkonstruktionistiske opfattelse. Han fremlægger dernæst sine egne faglige grunde til snarest at ville tilslutte sig den socialkonstruktionistiske opfattelse, ifølge hvilken det ikke giver erkendelsesteoretisk mening at tale om en bevidsthed-som-sådan ud over og i tilgift til de allerede-sprogliggjorte bevidsthedsrapporteringer en person kan aflevere til andre og til sig selv.

Problemstillingerne, som omfattes af *Berliners* kommentar ligger mig i faglig forstand på sinde. Jeg har bestemt haft dem 'i bagehovedet' i forbindelse med udarbejdelsen af target-artiklen. Det er således ikke et produkt af tilfældighed, men i høj grad med forsæt, at jeg på indirekte måder i target-artiklen lægger luft til socialkonstruktionismens tanke-skema.

Min faglige uenighed med dette tankeskema¹ kan bl.a. illustreres gennem følgende almene pointe (som paratetisk bemærket var den pointe, der i det hele taget satte mig i gang med mine bevidsthedsteoretiske skrivelser; jf. Willert, 1994).

Det er uomtvisteligt rigtigt, at jeg i samspillet med andre mennesker kun kan opnå et sprogligt formidlet, og dermed indirekte kendskab til *qualia*-aspektet i deres bevidsthedsmanifestationer. I denne afgrænsede forstand er sproget operationelt konstituerende for bevidstheden som interpersonelt eller offentligt anliggende. Lige så uomtvisteligt rigtigt er det imidlertid, at bevidsthedsmanifestationer i bestemte sammenhænge kan virke korrigerende ind på en persons sproglige beretninger om samme. Spørgsmålet om, hvorvidt en person mener, *hvad han siger*, er et meningsfuldt spørgsmål. Udtrykt i bevidsthedsmodellens sprog indeholder dette spørgsmål en opfordring til den adspurgte om at foretage en efterkontrol af et givet sprogligt udtryk ved at sammenligne det pågældende udtryk med en ikke-sproglig udtryksintention. Utvetydigt at beskrive, hvad der fænomenologisk går for sig i forbindelse med en sådan efterkontrol, er langt fra nogen enkel sag. Ikke desto mindre finder den sted – og hyppigt sted i forbindelse med artikelskrivning, skulle jeg hilse og sige – og med resultater der efter vores bedste overbevisning ikke er arbitrære. I denne forstand er aspektrummet Beretningen underlagt en vis indholdsmæssig kontrol fra processer, som hører til i de øvrige tre aspektrum.

Den kategorielle sidestilling mellem de fire aspektrum, som er en del af bevidsthedsmodellens grafik, afspejler ikke et valg, jeg har truffet 'af nød og betryg'. Der er for mig en væsentlig bevidsthedsteoretisk pointe i, at ingen datatyper, blandt dem som kan registreres i den personlige selvbevidsthed, har principiel styringsmæssig forrang frem for andre. Det er bl.a. dette synspunkt, som danner baggrund for, at jeg i forskellige sammenhænge (jf. target-artiklen s. 39) har brugt en 'rundkørsels-signatur' til angivelse af bevidsthedsrummets processuelle grundstruktur. Synspunktet danner tillige baggrund for den konstruktivt-eklekticistiske grundholdning, som *Berliner* i sit kommentar-bidrag omtaler som et stabilt træk i min fagprofil. Hver enkelt terapeutisk tradition vil have sin særlige foretrukne måde at tænke kausalstrukturer ind i forholdet mellem de fire aspektrum. Psykoanalysen tager udgangspunkt i Bagagen. I systemiske traditioner kan Beretning eller Beslutning begribes som det, der skal drive resten frem. Af *Ollars'* og *Storm Jensens* kommentar-bidrag fremgår det, at eksplitering af Begæret er vigtige processuelle udgangspunkter i kropsterapien. Hver gang terapeuten vælger angrebsvinkel, vælger han samtidig en bestemt ordningslogik som den, der skal give mening til de bevidsthedsrapporteringer, der kan komme fra klienten. Mit eget faglige ideal er og har altid været at prøve at lære mig selv op til beherskelse af så mange forskellige praktiske angrebsvinkler og teoretiske ordningslogikker som muligt, ud fra en grundfæstet opfattelse af at de alle repræsenterer variationer over nogle antropologisk-psykologiske grundtemaer.

¹ Min "faglige uenighed" med socialkonstruktionismens tankeskema i dettes radikal-ontologiske versioner forhinder ikke, jf. *Ollars'* kommentarbidrag, at jeg fagligt betragter det i familie med dette skema.

Om konstrueret virkelighed og virkelig virkelighed (Olav Storm Jensen; Preben Bertelsen)

To andre kommentar-bidrag, nemlig fra *Olav Storm Jensen* og *Preben Bertelsen*, knytter hver på deres måde ligeledes an til konstruktionismen som diskursform.

Hos Storm Jensen er konstruktionisme-referencen eksplicit. Jeg forstår hans kommentar-bidrags fjerde afsnit sådan, at han anser target-artiklens vedholdende pukken på subjektive udsagns foreløbighed som udtryk for en erhvervs-skade hos mig i form af en lidt tvangspræget-rituel afstands-markering til "socialkonstruktivistisk tænkende fagpersoner" i mit universitære daglig-miljø. Han giver i den derpå følgende tekst udtryk for, at jeg med min afstandsmarkering tillige bringer mig på afstand af mig selv i en tidligere – og i Storm Jensens perspektiv mere velgennemtænkt udgave af mig selv, nemlig essaysamlingen fra 1987 om *Psykologi som handlingsvidenskab*.

Jeg havde stor fornøjelse (og nu skifter jeg til den samme du- og brevform, som Storm Jensen benytter) af at læse din kommentar, Olav. Det var spændende at få beskrevet, hvordan ord og ideer, jeg selv på et tidspunkt havde stået fadder til, har fået ben at gå på i en andens faglige univers. Dine indlevede og passionerede overvejelser vedrørende det terapeutisk arbejdes mål og med smittede med deres engagement.

Alt dette som baggrund for det, der blev kommentar-bidragets hovedbudskab, nemlig din oplevelse af at jeg svigter gamle ide(al)er og bringer mig på kollisionskurs med et tidligere udviklet handlingsvidenskabelig credo gennem en ekstrem og lidt pedantisk-uproduktiv forsigtighed i forhold til "temaer omkring sandhed og virkelighed".

Hvad du skrev omkring mit ide(al)svigt fik mig i tænk-boks. Havde du ret i, at en fordums sprælskhed er vejet pladsen til fordel for det akademisk sterile og stuerene? Jeg forlod tænkeboksen med den opfattelse, at du i det mindste hvad target-artiklens faglige indhold angik ikke havde ret. Essaysamlingen om *Psykologi som handlingsvidenskab* skrev jeg selvfølgelig for at give plads og legitimitet til en handlingsvidenskabelige tænkemåde. Men det betød jo ikke, at andre tænkemåder skulle lyses i band.

Som det fremgår af denne slutreplik's første tema-afsnit, opfatter jeg target-artiklen som en intellektuel øvelse, hvor jeg søger at overføre bevidsthedsmodellen fra dens hidtidige, for mig velkendte status som professionelt, dvs. handlingsvidenskabeligt konciperet styrebillede til en status som almen-teoretisk model, det vil i essay-samlingens sprog sige: med forankring i en beskrivelses-/forståelsesvidenskabelig tænkemåde.

Et sted i dit kommentar-bidrag skriver du, at du vægter dig ved at tro, at jeg taler med mine klienter "på den måde", dvs. under anvendelse af target-artiklens mange forbehold vedrørende "temaer omkring sandhed og virkelighed". Nej, selvfølgelig bruger jeg som hovedregel ikke tiden på at afleve-

re videnskabsteoretiske analyser til personer, jeg skal fungere som professionel rådgiver, terapeut eller konsulent for.

Umiddelbart derefter skriver du, at du også vægrer dig ved at tro, at jeg taler med mig selv ”på den måde” (undtagen altså lige når jeg skriver videnskabelige tekster om – bl.a. – subjektive udsagns foreløbighed). Til dette sidste vil jeg sige: ”Åh jo, det hænder!” Godt nok har jeg ofte givet udtryk for at have en høne plukke med René Descartes, som i en periode af sit liv valgte at gøre *alt* til genstand for *systematisk* tvivl. Mindre doser af filosofisk tvivl finder jeg imidlertid velanbragt, både i mit liv som samfundsborger og som fagperson. Som fagperson finder jeg det vigtigt at kunne veksle mellem *på den ene side* den hengivelse til nu’et og nu’ets oplevelsesmæssige evidens, som hører praksis-situationen til og uden hvilken ’gnisten’ fortabes; jf. dit kommentar-bidragets fremstilling og min egen artikel om Sandhedens Øjeblik (Willert, 1985). Og så *på den anden side* eftertankens kølig-kritiske overvejelser, uden hvilke min kontakt med klienten (som jeg ser det) risikerer at blive for enstregt. Uanset hvor sandt sandheden fremtræder i Sandhedens Øjeblikke, sker det at klienter føler sig både forslåede, forrådt og ført bag lyset, ikke kun af den professionelle rollebærer, men også af sig selv, når de sidenhen ser tilbage på begivenhedsforløb, som fandt sted eksempelvis i et terapeutiske rum.²

Dén tankefigur, som jeg oplever mig mest stabilt loyal overfor i min 1987-essaysamling om *Psykologi som handlingsvidenskab*, er den Bohr-inspirerede *komplementære* tankefigur. Den komplementære tankefigur siger, at opmærksomhedsmæssig eller analytisk vægning af én ud af to komplementært forbundne variable ganske vist fører til den anden variabels forsvinden ud af syns- eller tankefeltet; men uden at denne anden variabel derfor forsvinder ud af verden, endside taber sin essentielle forbundethed med den første variabel.

Med reference til det aktuelle tema ’om konstrueret virkelighed og virkelig virkelighed’ er det min opfattelse, at Storm Jensen og Bertelsen som læsere af target-artiklen i nogen grad har betjent sig af komplementære læsemåder. Storm Jensen og Bertelsen giver udtryk for den samme *konkrete* anke i forhold til target-artiklen, nemlig at jeg løbende og vedholdende fremhæver den principielle foreløbighed af subjektive tilkendegivelser vedrørende den aktuelle intentionelle kontekst (*Sagen Her & Nu*) for givne bevidsthedsmanifestationer. *Deres grunde* til således at være utilfredse med min argumentation synes imidlertid helt forskellige. Storm Jensen går som nævnt i rette med mig, når jeg supplerer en handlingsvidenskabelige tænke måde (bevidsthedsmodellen som styrebillede) med almen-teoretiske betragtninger løsrevet fra handlingens og beslutningens nu. Han klandrer mig for at tvivle på sandhedsværdien af indsigt, som åbenbares i Sandhedens Øjeblik.³ Bertelsens utilfredshed eller usikkerhed

(i hans kommentar-bidragets afsnit om ’*Indkredsning af Sagen*’) synes snarere begrundet i, at han i et almen-teoretisk perspektiv oplever mig som for løs i fugerne, dvs. parat til at acceptere urimeligt høje grader af ubestemthed for så vidt angår den fortløbende forskningsbaserede indkredsning af psykologiske grundforhold (”teoretisk agnosticisme”).

Tidligere i denne slutreplik har jeg beskrevet tilsyneladende uoverensstemmelser mellem mig og Bertelsen som udtryk for ’modalitetsproblemer’. Den hér behandlede uoverensstemmelse tror jeg har en anden karakter. På den ene side kan det se ud som om jeg per personligt-fagligt gemyt hælder mere til den agnostiske side end eksempelvis Bertelsen. Det skal imidlertid ikke være en hemske for at andre kan forfølge deres teoretiske og forskningsmæssige mål. Jeg tror ikke, det i en større forskningsstrategisk sammenhæng har nogen særlig mening at foretage gradbøjninger af enkeltpersoners teoretisk agnosticisme.

Jeg tror det er mere interessant at se uoverensstemmelsen som udtryk for forskellige måder at håndtere spændingsforholdet mellem en (i min 1987-sprogbrug) handlingsvidenskabelig og en almen-teoretisk tilgang til psykologiske grundspørgsmål. Et af praksissituationen vilkår er, at jeg må handle og træffe beslutninger, uanset at jeg ikke kan have fuld (almen-teoretisk) sikkerhed for boniteten af mit handle- og beslutningsgrundlag. Den problemstilling vil bestå (er jeg overbevist om) uanset alle mulige teoretiske landvindinger, som kan gøres inden for psykologiens domæne. Netop fordi forholdet mellem handlingsvidenskabeligheden og den almen-teoretiske videnskabelighed er af komplementær natur.

Referencer:

- Joas, H. (1985) *G.H. Mead. A Contemporary Re-examination of his thought*. Cambridge (UK): Polity Press
- Mead, G.H. (1932) *The Philosophy of the Present*. La Salle: Open Court
- Mead, G.H. (1934) *Mind, Self & Society*. Chicago: University of Chicago Press.
- Mead, G.H. (1964a) *Selected Writings*. Indianapolis: Bobbs-Merrill Comp.
- Mead, G.H. (1964b) *A Pragmatic Theory of Truth. I: Selected Writings*. Indianapolis: Bobbs-Merrill Comp.
- Storm Jensen, O. (1998) Psykoterapeutens autenticitet - terapiens afgørende led - Om at tage ’at tage klienten alvorligt’ alvorligt nok. *Psyke & Logos*, 1998, 19, 271-286.
- Willert, S. (1985) Sandhedens øjeblik. I Brikner, K. & Villumsen, H. (red.) *Terapi og filosofi*. Århus: Philosophia
- Willert, S. (1987) *Psykologi som handlingsvidenskab*. Århus: Kimære
- Willert, S. (1994) Bevidsthedens brugsværdi. I: Neumann, A. (red) *Det særligt menneskelige*. København: Reitzel
- Willert, S. (1997): Bevidsthed i tid og rum. I: Bertelsen, P. et al: Erkendelse, stræben, følelse. Århus Universitetsforlag.
- Willert, S. (1999) *Læsevejledning til G.H. Mead: Mind, Self & Society*. Århus: Psykologisk Institut.
- Willert, S. (2000) ”Dualismer er en tankens uting, men dobbeltheder består”. I Høgh-Olesen, H. *Ånd og natur*. København: Dansk psykologisk Forlag.

² Storm Jensen henviser i sit kommentar-bidrag til din artikel om psykoterapeutens autenticitet (1998). Jeg føler mig fagligt helt på linie med denne. Det må følgelig opfattes som tvivlsomt om *meningsfor*skellen os i mellem i sig selv har handlingsvidenskabelig relevans.

³ Som et kuriosum kan jeg nævne, at Mead, sådan som jeg læser ham (1932), i store træk ville kunne tilslutte sig den erkendelsesteoretiske grundholdning, som udtrykkes i Olav Storm Jensens kommentar-bidrag.

